

КРИТЕРІЇ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТИ В ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

УДК 372.8:5(477.4)"18/19"(09)(045)

Людмила Гуцал, кандидат педагогічних наук,

викладач кафедри фізичної культури та валеології
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

КРИТЕРІЇ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТИ В ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

Обґрунтовуються критерії періодизації та основні етапи розвитку шкільної природничої освіти другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

Ключові слова: критерії, періодизація, шкільна природнича освіта, Правобережна Україна.

Літ. 14.

Постановка проблеми. Проблема періодизації розвитку освіти і педагогічної думки в Україні належить до найважливіших питань вітчизняної педагогіки. Будь-які дослідження цієї проблеми насамперед відносяться до певних часових проміжків, що виділяються згідно з конкретними історико-педагогічними подіями. Лише за допомогою визначення періодизації розвитку освіти взагалі чи становлення методики викладання певних дисциплін ми можемо довести або спростувати прогрес у викладанні, формуванні змісту, форм, засобів та методів навчання, визначити позитивний чи негативний спадок педагогів досліджуваного періоду, розкрити основні причини та тенденції розвитку чи занепаду освіти, зокрема й шкільної природничої.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Предметно проблема періодизації історико-педагогічного процесу порушувалася у науково-педагогічних дослідженнях Н. Борисенко [1], Н. Гулана [3], Н. Лукашової [5], І. Мороз та М. Скиби [6], Н. Сосницької [10], О. Сухомлинської [11], І. Туришевої [12], О. Школи [13], І. Шоробури [14] та ін.

Аналізуючи наукові публікації виникає потреба в систематизації, аналізі, узагальненні розвитку шкільної природничої освіти та в виділенні основних критеріїв, яким повинна відповідати періодизація шкільної природничої освіти другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Формулювання цілей статті. Метою доповіді є обґрунтування критеріїв періодизації та основні етапи розвитку шкільної природничої освіти в Правобережній Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ століття).

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення досвіду який накопичила вітчизняна школа, є важливим джерелом для визначення основних критеріїв на основі яких виділяються

етапи розвитку шкільної природничої освіти другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Протягом досліджуваного періоду природничі дисципліни пройшли складний шлях від активізації до остаточного визнання своєї важливості й необхідності суспільством, урядовими структурами, що суттєво впливало на зміст всієї освіти в Правобережній Україні.

Н. Гулан подає таке визначення періодизації: “Під періодизацією слід розуміти логічне розмежування досліджуваного періоду у відповідності до якісної характеристики його стосовно самостійних окремих етапів. Така характеристика має відображати як загальні закономірності розвитку громадського життя, так і специфічні за своїм змістом, а також істотні моменти основних методів і форм генези проблеми та визначальних етапів її розвитку” [3, 13]. На його думку, періодизація завжди дає чітке уявлення щодо еволюційних етапів розвитку педагогічних ідей, поглядів та систем, що їх продукували українські мислителі практично впродовж усієї нашої історії.

О. Школа зазначає, що періодизація – “це поділ всього процесу розвитку науки на відрізки часу, які відрізняються один від одного специфічними особливостями, встановленими на основі об'єктивних критеріїв та принципів. Періодизація може мати загальний характер і відношення до тієї чи іншої частини, якій можуть бути притаманні якісь відмінні риси, що зумовлюють більш детальне виділення часових рамок – етапів” [13]. Період науковець характеризує як – “проміжок часу, протягом якого відбувається який-небудь закінчений процес. Етап – відрізок часу у розвитку будь-якого руху, процесу. Отже, період є більш загальним поняттям порівняно з етапом. Етап виступає як частина періоду і може відрізнитись передусім тим, що включає в себе основні, найважливіші події періоду, несе в собі, так би мовити, його сутність” [13].

КРИТЕРІЇ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТИ В ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

Спираючись на творчий доробок сучасних українських дослідників педагогіки (Н. Борисенко [1], Н. Гупана [3], Н. Лукашової [5], І. Мороз та М. Скиби [6], Н. Сосницької [10], О. Сухомлинської [11], І. Туришева [12], О. Школи [13], І. Шоробури [14] та ін.) та логіки розвитку шкільництва на теренах підросійської України і зокрема її Правобережної частини, а також здобутків і досягнень природничої освіти протягом другої половини ХІХ – початку ХХ ст., ми обґрунтували критерії, яким відповідає періодизація шкільної природничої освіти:

- історичний: розвиток шкільної природничої освіти розглядається у контексті історичних подій того часу, що характеризують саму методику викладання (науку і практику) як прогресивну, стабільну або стагнаційну;

- нормативний, що визначається необхідністю врахування державно-номенклатурних документів щодо розвитку шкільної освіти взагалі та природничої зокрема;

- дидактичний, який характеризується появою в загальній освіті природознавства як галузі та навчальної дисципліни, становленням природничої освіти, нових методів досліджень та формування кадрів відповідної кваліфікації;

- змістовий, що окреслюється змінами в освітніх, виховних і практичних завданнях відповідно до змін освіти в цілому, а також трансформаціями у змісті та структурі шкільної природничої освіти;

- методичний, який визначається появою методичних концепцій, розвитком та вдосконаленням основних принципів навчання, оновленням методів, технологій, засобів та форм навчання;

- організаційний, що характеризується появою нових наукових шкіл, організаційних об'єднань з природознавства, їх впливом на якість навчально-виховного процесу шкільної природничої освіти та новим співвідношенням між складовими дисциплінами природничого циклу;

- реформативний, який ґрунтується на врахуванні протиріч між поглядами науковців, вчителів-новаторів, їхньою методикою та змістом шкільної природничої освіти та передбачає кардинальний перегляд застарілих поглядів чи теорій і створення нових;

- історіографічний, у контексті якого розглядається науковий спадок відомих природознавців та їх вплив на теорію та практику навчання дисциплін природничого циклу.

Обґрунтування критеріїв дали можливість побудувати та обґрунтувати таку періодизацію шкільної природничої освіти як наукової галузі знань:

- 1-й етап – 1852 – 1861 рр. – відновлення викладання природознавства в гімназіях урядом Миколи I у зв'язку з необхідністю вирішення економічних проблем у промисловості та в сільськогосподарському виробництві; початок створення програмно-методичної бази;

- 2-й етап – 1861 – 1871 рр. – розвиток природознавства як шкільного предмета, створення та діяльність різноманітних методичних об'єднань, розробка нових підручників, змісту і методів викладання;

- 3-й етап – 1871 – 1907 рр. – згортання природознавства через низку царських указів, що забороняли проведення досліджень та розробку нових методик з природознавства;

- 4-й етап – 1907 – 1917 рр. – підтримка розвитку природознавства українською та російською інтелігенцією, активне створення нових підручників, методик, реалізація ідей гуманізації, гуманітаризації та педоцентричності природничої освіти.

Виділення чотирьох етапів обумовлене ще й тим, що кожен з них мав певний вплив на розвиток природознавчої освіти і відповідав тією чи іншою мірою виділеним нами критеріям щодо періодизації. Розглянемо ці етапи ґрунтовніше.

1-й етап розвитку шкільної природничої освіти (1852 – 1861 рр.) став етапом активізації процесу викладання природознавства як окремої дисципліни у гімназіях з 1852 р. Протягом цього часу було створено нові навчальні програми, розроблено методики викладання предметів природничого циклу (методики О. Герда, М. Корфа, Я. Росмесслера, К. Ушинського та ін.); з 1853 р. розпочато дослідження з розвитку цієї галузі науки, її прикладного спрямування.

Розвиток науки і техніки, низка політичних та воєнних поразок Російської імперії (1855 р.), усвідомлення необхідності реформування соціальних структур довели, що без природознавчих наук не може бути ні медицини, ні воєнної промисловості, ні транспорту. Це розуміла й державна адміністрація, яка опікувалася освітою, тому й було активізовано викладання природознавства та оновлено зміст вивчення інших дисциплін цього циклу в освітніх закладах. Цей процес спричинив появу і нових методів дослідження. Наукові пошуки почали набирати натуралістичного характеру. З 1859 р. формуються науково-педагогічні об'єднання, що в подальшому трансформувалися у методичні товариства вчителів-природознавців. Хоча у 50-х рр. ХІХ ст. ще не було суттєвих прогресивних методик викладання природознавства, проте починають формуватися наукові, педагогіко-методичні

КРИТЕРІЇ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТИ В ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

погляди таких видатних діячів освіти, як О. Герд, М. Корф, М. Пирогов, К. Ушинський та ін. Зважаючи на ці чинники, вирішено виділити етап від відновлення викладання природознавства у гімназіях (1852 р.) до проведення реформ в освіті (1861 р.) як окремих [2; 7].

2-й етап обмежується 1861 – 1871 рр. Ці часові рамки пояснюються тим, що 1861 р. було проведено освітню реформу, остаточно сформовано різноманітні товариства викладачів-природознавців, які почали діяти як методичні об'єднання, що допомагали вчителям організувати процес викладання природознавчих дисциплін, створювати власну методику. Звичайно, після майже тридцятирічного застою в царській Росії розбудити творчий потенціал освітян було нелегко, однак педагогічна спадщина О. Герда, Б. Грінченка, М. Корфа, М. Пирогова, Т. Лубенця, К. Ушинського свідчить про те, що прогресивні погляди ставали все більш прийнятними. І чи не перше місце за значенням у процесі розвитку творчої особистості посідало саме природознавство, як про це свідчать численні праці тогочасних освітян. Цей етап характерний тим, що з 1861 р. було розпочато процес видання нових підручників, оновлення змісту природничих дисциплін, впровадження нових методів навчання, на відміну від існуючого тоді класичного. Навчання набуває більш практичної зорієнтованості. Цей етап відображається і в деяких дослідженнях з історії загальної педагогіки як час суттєвих змін в освіті [2; 7; 8].

Виокремлення етапу (1871 – 1907 рр.) обумовлено тим, що було видано низку царських указів та циркулярів (наприклад, постанова уряду царської Росії про вилучення природознавства з навчальних планів сільських, міських парафіяльних та земських училищ чи так званий “указ про кухарчиних дітей” 1874 р., чи Емський указ 1876 р., який серед багатьох заборон також забороняв викладання природознавства), що суттєво гальмувало процес розвитку освіти, насамперед природничої як такої, що виховує вільнодумство, анархізм, непокірність існуючому режиму. Викладання природознавства було призупинено. Цей предмет замінено природничою історією. Регрес відчувався у методиці викладання природознавчих дисциплін: було заборонено використовувати будь-які інші методики, окрім класичної академічної (вона характеризувалася організацією занять у вигляді лекцій, механічним заучуванням та відтворенням знань, без урахування вікових особливостей, наочності, доступності навчального матеріалу як основних дидактичних принципів). На нашу думку,

етап 1871 – 1907 рр. слід виділити як окремий тому, що тоді проводилося дуже мало значних досліджень у галузі природознавства як шкільного предмета, прогресивне оновлення змісту природничої освіти відбувалося повільно [2; 7; 8; 9].

Останній етап охоплює часові межі між 1907 та 1917 рр. 1907 р. ознаменувався різкою зміною в політиці уряду щодо місця природознавства у шкільній освіті. Було прийнято указ про надання природознавству і супутнім дисциплінам пріоритетності та забезпечення умов для швидкого розвитку цього циклу. Характерними ознаками названого етапу є численні видання нових підручників, словників, методичних вказівок; оснащення навчальних закладів наочними посібниками; лояльність щодо розробки та впровадження нових методик та технологій навчання. Відбувається остаточний поділ природознавчих дисциплін. Цей етап виділяється у всіх дослідженнях з історії загальної педагогіки, що підтверджує доцільність виділення його як окремого і в нашому випадку. Створюються і впроваджуються нові методи наукового й педагогічного дослідження, організації навчання (наприклад, метод навчальних екскурсій). Природознавству надають значення не лише як науковій дисципліні, а й приділяють велику увагу його виховному потенціалу, що сприяє всебічному розвитку особистості. Природознавство набуває також практичного спрямування в дидактиці навчання. У цей час свій внесок у методику викладання предметів природознавчого циклу зробили такі видатні педагоги, як К. Вентцель, І. Верхратський, М. Демков, О. Комаров, В. Короленко, С. Русова, Л. Севрук, Я. Чепіга та ін. [7; 8; 9].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Аналіз наукових досліджень показує, що в історії педагогіки є різні підходи до періодизації процесу розвитку освіти. Проблемі ж періодизації саме шкільної природничої освіти другої половини XIX – початку XX ст. приділялось мало уваги, лише окремим її складовим (біології, географії, математиці, фізиці, хімії) та охоплюючи різні проміжки часу. Визначення критеріїв періодизації та виокремлення етапів допоможе у подальшому системно провести дослідження історіографії, зробити аналіз тенденцій та особливостей розвитку змісту, методів, засобів та форм природничої освіти між 1852 та 1917 рр.

1. Борисенко Н.О. Виховання в учнів свідомого ставлення до природи у вітчизняній педагогічній думці (друга половина XIX – початок XX століття): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Борисенко Наталія Олексіївна. – Х., 2006. – 299 с.

МИСТЕЦЬКА СПАДЩИНА КОМПОЗИТОРА І СПІВАКА СТЕПАНА СПЕХА

2. Ганелин Ш.И. *Очерки по истории средней школы в России второй половины XIX века* / Ш.И. Ганелин. – М.: Педагогика, 1954. – 187 с.
3. Гупан Н.М. *Історіографія розвитку історико-педагогічної науки в Україні* / Н.М. Гупан. – К.: Вид-во Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2000. – 222 с.
4. Гуцал Л.А. *Проблема періодизації розвитку шкільної природничої освіти* / Л.А. Гуцал // Педагогічний дискурс : [зб. наук. праць / гол. ред. А.Й. Сиротенко]. – Хмельницький: ХГПА, 2008. – Вип. 4. – С. 47 – 53.
5. Лукашова Н. *Розвиток методики навчання хімії в Україні* / Н. Лукашова // Шлях освіти. – 2006. – №3. – С. 50 – 55.
6. Мороз І. *Періодизація розвитку методики біології в Україні* / І. Мороз, М. Скиба // Біологія і хімія в школі. – 2000. – № 6. – С. 40 – 41.
7. Ососков А.В. *Начальное образование в дореволюционной России (1861 – 1917): [учебное пособие для студентов пед. ин-тов]* / А.В. Ососков. – М.: Просвещение, 1982. – 208 с.
8. *Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX* / [отв. ред. А.И. Пискунов]. – М.: Педагогика, 1976. – 600 с.
9. *Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX – начало XX века* / [б. а.]. – М.: Педагогика, 1991. – 189 с.
10. Сосницька Н.Л. *Тенденції розвитку фізики як навчального предмета в середній загальноосвітній школі України* [Елек. рес.] / Н.Л. Сосницька. – Режим доступу: http://www.bdpu.org/scientific_publications/pedagogics_4_2004/17.doc
11. Сухомлинська О.В. *Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем* / О.В. Сухомлинська. – К.: А.П.Н., 2003. – 67 с.
12. Турьшев И.К. *К вопросу о периодизации истории развития отечественной методики физики* // И.К. Турьшев // *Вопросы методики в школе.* – Владимир: Изд-во Владимирского ГПИ, 1974. – С. 166 – 174.
13. Школа О.В. *Критерії періодизації та основні періоди розвитку методичної думки з фізики в Україні* [Електронний ресурс] / О.В. Школа. – Режим доступу: <http://conference.mdpu.org.ua/viewtopic.php>
14. Шоробура І.М. *Становлення та розвиток шкільної географічної освіти в Україні (XIX – XX століття): дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01* / Шоробура Інна Михайлівна. – К., 2007. – 457 с.

Стаття надійшла до редакції 02.02.2012

УДК 78(477)(09)

Олександра Німилович, доцент кафедри музикознавства та фортепіано

Роман Хрипун, студент магістратури, концертмейстер кафедри

методики музичного виховання та диригування

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

МИСТЕЦЬКА СПАДЩИНА КОМПОЗИТОРА І СПІВАКА СТЕПАНА СПЕХА

Стаття присвячена висвітленню композиторської, виконавсько-вокальної діяльності Степана Спеха – малознаного представника музичної культури української діаспори.

Ключові слова: Степан Спех, співак, концертна діяльність, композиторська творчість, діаспора.

Літ. 23.

Постановка проблеми. Однією з ознак сьогодення є відродження моральних, естетичних цінностей українського народу, а висвітлення художніх явищ і творчої атмосфери минулого, дослідження життєвого і творчого шляху відомих і малознаних (з певних причин) митців національної музичної культури належить до актуальних завдань українського мистецтва та культурології.

“Українська діаспора” охоплює усіх українців, які опинилися за межами історичної батьківщини незалежно з якої причини: розвалу імперій, світових воєн, природних катаклізмів, політичних чи економічних криз, особистих обставин, порятунку виїздом за кордон від нищівного

тоталітарного більшовицького режиму, таким чином зберігаючи свою національну ідентичність та культуру. Діаспора є невід’ємною частиною українського народу, держави Україна і творить глобальний український простір. І, звичайно, культурні надбання української діаспори (досягнення в усіх сферах людської діяльності, зокрема: гуманітарній, природничій, технічній, суспільній, політичній) є насамперед надбанням України, як також і світової цивілізації.

З цього огляду серед багатьох актуальних проблем сучасного українського музичного мистецтва важливим залишається визначення ступеня спадкоємності мистецьких традицій як регіональних, так і загальнонаціональних у